

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

İsmail DURSUNOĞLU*

Mehmet Emin CEYLAN**

ÖZ

İnsan hakları, doğuştan kazanılan ve her insan için geçerli olan haklardır. İnsan haklarının birincil amacı, insan onurunu korumaktır. Bu hususta devletlere önemli görev ve sorumluluk düşmektedir. Günümüzde demokratik devletler başta olmak üzere hemen her devlet anayasasında insan haklarına yer vermektedir. İnsan haklarının tespiti, tanınması ve temsili devletlere güçlü bir meşruiyet zemini oluşturmaktadır. Bu çalışmada Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan insan hakları incelenmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde yer alan maddeler ışığında karşılaştırmalı bir değerlendirmeye yer verilmektedir. Çalışmanın amacı, Özbekistan Devleti'nin insan hakları konusundaki tutum ve yaklaşımını anayasal noktada ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ışığında değerlendirilmesidir. Çalışmada Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan insan haklarının büyük oranda İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde ifade edilen haklarla örtüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Anayasa, İnsan Hakları, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi.

Başvuru / Kabul: 28 Haziran 2024 / 13 Ağustos 2024

Atıf: Dursunoğlu, İ., Ceylan, M. E. (2024). İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru, *İmgelem*, Özbekistan Özel Sayısı, 143-170.

Consideration of Human Rights in the Constitution of the Republic of Uzbekistan From the Perspective of the Universal Declaration of Human Rights

ABSTRACT

Human rights are rights that are acquired from birth and are valid for every human being. The primary purpose of human rights is to protect human dignity. States have an important duty and responsibility in this regard. Today, almost every state, especially democratic states, includes human rights in their constitutions. The identification, recognition and representation of human rights provide a strong basis for legitimacy for states. In this study, the human rights included in the Constitution of the Republic of Uzbekistan are examined. A comparative evaluation is included in the light of the articles in the Universal Declaration of Human Rights. The aim of the study is to evaluate the attitude and approach of the State of Uzbekistan on human rights from a constitutional point of view and in the light of the Universal Declaration. The study concluded that the human rights included in the Constitution of the Republic of Uzbekistan largely overlap with the rights expressed in the Universal Declaration of Human Rights.

Keywords: Uzbekistan, Constitution, Human Rights, Universal Declaration of Human Rights.

Received / Accepted: 28 June 2024 / 13 August 2024

*Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bayburt/Türkiye, E-posta: idursunoglu@bayburt.edu.tr, ORCID Numarası: [0000 0002 9831 1119](https://orcid.org/0000000298311119), ROR ID: <https://ror.org/050ed7z50>

**Arş. Gör. Bayburt Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bayburt/Türkiye, E-posta: mceylan@bayburt.edu.tr, ORCID Numarası: [0000 0001 5208 5104](https://orcid.org/0000000152085104), ROR ID: <https://ror.org/050ed7z50>

GİRİŞ

İnsan hakları, tarihsel süreçte ve güncel dönemde tartışılmalı bir kavram olmuştur. Bu tartışmalar ilk olarak insan haklarının 'var'lığı noktasında kümelendi. İnsan haklarının varlığına dair tartışmalar Antik Yunan'da Sofistlere ve Stoacılara kadar götürülebilmektedir. Bahsi geçen dönemde özgür yurttaş olmayanların herhangi bir hak sahibi olmadığı bir ortamda bu iki ekol, insanın değerine ve biricikliğine yaptıkları vurgu ile insan haklarının nüvelerini oluşturmuşlardır.

Sofistlerin ve Stoacıların düşünceleri ile varlık bulmaya başlayan insan hakları kavramının tartışmaya konu edilen bir diğer yönü tanımlanması olmuştur. Sosyal olgu ve kavramlara dair net bir tanım vermenin güçlüğü insan hakları konusunda da yaşanmaktadır. Ancak gelinen noktada insan haklarının amaç edindiği ve koruduğu değerler açısından kabaca bir tanıma sahip olduğu söylenebilir.

İnsan hakları, insanların sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardır. Doğuştan kazanılan bu haklar, sahip olduğu nitelikler itibarıyla insan onurunu ve haysiyetini koruyan ve yücelten, bununla birlikte devletlere sorumluluk yükleyen haklardır. Acar ve Demir (2005) insan haklarını "*Her insanın doğuştan sahip olduğuna inanılan ve dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez nitelikte oldukları kabul edilen haklar. Uyruk, din, dil, ırk, etnik grup, eğitim, meslek gibi insanları farklılaştırıcı unsura bağlı olarak değişmeyen, sırf insan olmaktan kaynaklanan temel haklar. Örneğin yaşama, inanma, düşünme, düşündüğü ifade etme, evlenme, can ve malını koruma hakkı*" şeklinde tanımlamaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, insan hakları; bireysel, genel, evrensel, dokunulmaz, devredilmez, en üstün haklardır.

İnsan haklarının varlığı ve tanımı noktasında geniş bir mutabakat olmakla birlikte en netameli husus bunların hayata geçirilmesi, tesis edilmesidir. Zira bir şeyin var olması, sadece zihinlerde birtakım kabullere ve tanımlara sahip olması ile değil maddi dünyadaki mevcudiyetiyle mümkündür. İnsan onurunu ve haysiyetini esas alan insan hakları kavramı içinse bu evleviyetle böyledir. Bunun için düşünce ve eylem sahasında sivil ve kamusal girişimler söz konusudur. Ancak bu noktada temel sorumluluk, kişilerin bilhassa haklarının korunması için yetki devri yaptıkları devlet kurumuna aittir.

Devlet, ülke, millet ve egemenlik unsurlarından oluşan ve anayasal niteliğe haiz kurumsal bir yapıdır. Devlet yapısı ve işleyişi, anayasalar ile tanzim ve tasdik edilmektedir. Anayasalar bir yönüyle devlet mekanizmasının yol haritasını belirleyen toplumsal uzlaşma metinleridir. Anayasalarda konu edilen başlıklardan biri de insan haklarıdır. İnsan haklarının

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

detaylı şekilde yer alması anayasaya ve dolaylı olarak ilgili devlete meşruiyet kazandırmaktadır. Bu meşruiyet toplum nazarında kabul gördüğü gibi uluslararası boyutta da onaylanmaktadır. Bu sebeple devletlerin insan hakları konusundaki sorumluluğu göz ardı edilemeyecek derecede mühimdir.

Devletlerin, anayasal ve sair metinlerle insan haklarını koruma ve geliştirme yönündeki çabaları oldukça önemlidir. Ancak tarihsel tecrübelerle sabittir ki sadece devlet yapılanmasının üstlendiği sorumluluk, bunların korunması ve hayata geçirilmesi vazifesini tam anlamıyla yerine getirememektedir. Bu sebeple, bilhassa II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan uluslararası örgütler bünyesinde birtakım insan hakları belgeleri kabul edilmiştir. İnsan haklarını kendi dönemi şartlarında bir bütün olarak düzenlemesi ve küresel ölçekte bir hüviyete sahip olması nedeniyle, 1948 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi bu anlamda en temel belgedir.

Bu çalışmada Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'ndaki insan hakları incelenmektedir. Anayasanın ikinci kısmında ve V-XI bölümlerinde kaleme alınan insan hakları detaylı şekilde analiz edilmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde insan haklarının tanımı, tarihsel süreci ve sınıflandırmasını ihtiva eden kavramsal ve kuramsal değerlendirme yapılmaktadır. İkinci bölümde Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda insan haklarının ele alınış biçimi tahlil edilmektedir. Üçüncü bölümde ise İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile Özbekistan Cumhuriyet Anayasası "*insan hakları*" noktasında karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

İnsan Hakları: Tanım, Tarihsel Süreç, Sınıflandırma

İnsan Haklarının Tanımı

İnsan hakları meselesi yüzlerce yıldır insanlığın gündemini oluşturan konulardan biridir. 20. yüzyıl ve özellikle dünya savaşlarından sonra uluslararası alanda, kabulü noktasında geniş bir mutabakata varılmakla birlikte, insan hakları konusunda güncel tartışmalar mevcudiyetini korumaktadır. Bunun nedeni ise insan haklarının ne olduğuna ilişkin bilgi eksikliğidir. Nitekim insan haklarının ne olduğu bilinir ise bu hakların özü gereği neleri gerektirdiğine, çekişme konusu olan noktalarda daha müspet sonuçlara ulaşılabilecektir. Bu nedenle insan hakları ele alınırken ne anlama geldiğinin bilinmesi ve uygulamadaki aksaklıkların bertaraf edilmesi için bu konudaki bilgi eksikliğinin giderilmesi elzemdir.

Bir kavram tahlil edilirken öncelikle o kavramı meydana getiren kelime veya kelimelerin anlamları irdelenmelidir. Zira kelimeler bir şeyi adlandırma vazifesi gördüğü kadar

zihin dünyamızı ve düşünme faaliyetimizi de şekillendirmektedir. “İnsan” ve “hak” kavramlarından müteşekkil olan insan hakları kavramının da böyle bir tahlile konu edilmesi sıhhatli olacaktır. İnsan sözcüğü Arapça “*ins*” kelimesinden türetilmiş bir sözcüktür. İns sözcüğü “*beşer, insan topluluğu*” anlamına gelmekle birlikte insan da bu topluluğun her bir ferdine verilen addır (Kutluer 2000). Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü’nde ise “*Toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı*” şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü t.y.).

“Hak” sözcüğünün anlamına bakıldığında, TDK Sözlüğü’nde “*adalet; pay; adaletin, hukukun birine ayırdığı şey*” tanımları yer almaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, t.y.). Hak sözcüğünün İngilizce’deki karşılığı olan “*right*” sözcüğü ise “*ahlâkî olarak doğru, adil veya onurlu olan; bir şeye sahip olmak veya yapmak için ahlâkî veya yasal bir durum*” olarak tanımlanmıştır (Oxford Learner’s Dictionaries t.y.). Her iki tanımdan hak mefhumunun kişiye ait, kişiye içkin adalet düşüncesini barındıran ve ahlâkî veçhesi olan bir kavram olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

İnsan hakları, her insanın sadece insan olduğu için sahip olduğu haklardır (T.C. Adalet Bakanlığı 2021). Bir başka tanıma göre insan hakları, pozitif hukukun tanınmasından bağımsız olarak, belli bir tarihsel aşamada insanların sahip olmaları gerekli sayılan bütün haklardır (Tanör 1994). İnsan hakları, onurlu bir yaşam sürdürebilmek için gerekli olduğu düşünülen hakların bütünüdür (Uygun 2011). İnsan hakları, tüm farklılıklarına rağmen her insanın sırf insan olduğu için sahip olduğu ve elde edilen bu değer başta siyasi otorite olmak üzere dışarıdan gelecek her türlü müdahaleye karşı korunma niyeti taşıdığı haklardır (Torun 2007; Erdoğan 2004). İnsan ve hak kavramlarının anlamları ve bunlara ilişkin ileri sürülen farklı düşünceler esas alındığında, insan haklarına dair genel hatlarıyla şöyle bir tanıma ulaşılabılır: İnsan hakları, her bir insan tekine ait olan, bununla birlikte tüm insanlığa teşmil eden ve ona adil ve onurlu bir yaşamın şartlarını sağlayan istem ve yetkiler bütünüdür. İnsan hakları, toplumun insana yakışır bir yaşam için temel kabul ettiği unsurlara ilişkin etik ilkeler temelinde devletler ve devlet dışı aktörler tarafından bireylere ve gruplara yönelik muameleyi düzenleyen bir dizi normdan oluşur (Marks 2016). Tabii ki insan haklarına ilişkin bu anlayışın, kısa bir süre zarfında oluşmayıp belli bir tarihsel sürecin ve birtakım mücadelelerin sonucunda meydana geldiği belirtilmelidir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

Tarihsel Süreçte İnsan Hakları

İnsan hakları her şeyden önce insan aklının ürettiği bir düşüncedir, bir fikirdir. Bu düşünce, insanların sırf insan oldukları için sahip olduğu yapısal olanaklarını gerçekleştirilmesine hizmet eden haklar olduğu düşüncesidir (Kuçuradi 2022). İnsan hakları düşüncesi insanlık tarihinin çok eski dönemlerinden itibaren var olmakla birlikte, modern insan hakları düşüncesinin husule gelmesi uzunca bir zaman zarfının sonucunda olmuştur.

İnsan haklarına dair ilk tespitler M.Ö. 5. yüzyılda Sofistler tarafından yapılmıştır. Zira Sofistlere kadar Antik Yunan düşüncesinde kişi bağımsız bir şekilde ele alınmamış, polis içinde, bir grup veya cemaat içinde değerlendirilmiştir. İlk defa Sofistler'de insan temel bir felsefi problem olarak ele alınmıştır (Yeşilçayır 2019). Protagoras'ın "*metron antropos panton -insan her şeyin ölçüsüdür-*" tespiti bunun en sarıh ifadesidir. M.Ö. 3. yüzyıla gelindiğinde Stoacılar'ın insanların doğası gereği özgür ve eşit olduğu fikri insan haklarının nüvelerini oluşturması açısından önem arz etmektedir. Stoisyen felsefeye göre insan doğuştan hak sahibi ve özgür olarak kabul edilmektedir (Gökberk 2019). Soy, zenginlik, mevki, konum gibi farklılıkların insanları ayırmaya yetmediği düşüncesi hâkimdir. Bu nedenle Stoacılar insan hakları doktrininin en eski kaynaklarından biri olarak kabul görmektedir (Kapani 2023). Sofistler'in ve Stoacılar'ın insan haklarına felsefi anlamda bu katkılarından sonraki dönemde Aziz Augustinus ve Aquinolu Thomas gibi düşünürlerin muhtelif fikirleri insan hakları düşüncesine bir miktar katkı sunmuştur. Aziz Augustinus'un, insanın kendi kararlarını alma özgürlüğüne sahip bir varlık olduğu ve insanın insan üzerinde hâkimiyet kurma yetkisinin olmadığına dair düşünceleri; Aquinolu Thomas'ın iktidarın sınırsız bir yapıda olmayıp sınırlılık arz ettiği fikri insan hakları düşüncesi tarihinde önemlidir (Cevizci 2016).

İnsan hakları noktasında erken dönemde yaşanan en önemli gelişme, 1215 yılında İngiltere kralı ile baronlar arasında akdedilen "*Magna Carta (Büyük Sözleşme)*" dır. Halkın tamamına teşmil etmeyip belli grup ve sınıflara birtakım haklar tanımış olsa da dönemin şartlarında insan hakları düşüncesinde bir milattır. Magna Carta'da yer alan düzenlemeler sadece insan hakları düşüncesine kaynaklık teşkil etmekle kalmayıp modern insan hakları düzenlemelerine de ışık tutmaktadır. Nitekim söz konusu maddelerde insan hakları düzenlemelerinin en temel umdelerinden olan "*adil yargılanma hakkı*" ile "*özgürlük ve güvenlik hakkı*" ile "*kanunsuz ceza olmaz ilkesi*"nin ilk örnekleri görülebilmektedir. Magna Carta'nın ilanını takip eden süreçte, insan hakları noktasında kayda değer gelişmelerin Aydınlanma Çağı'nda yaşandığı söylenebilir. Bahsi geçen dönem, insan haklarının fikir

sahasından tedrici olarak uygulama sahasına aktarıldığı bir dönemdir. Bu durumun hâsıl olmasında döneme hâkim olan düşünce hareketlerinin, toplumsal ve siyasal gelişmelerin rolü büyüktür.

Descartes' la başlayan “ben” söylemi, kuşkuculuk, aklın öne çıkması, insanı “biz” denen toplum fikrinden ayrıştırarak “birey” olma noktasına getirmiştir. Bireyin değer kazanmaya başlamasıyla, düşündüğü için var olan insan, inandığı için itaat eden insandan ayrılmış; hümanizma akımı insanı yüceltmış ve kutsallaştırmıştır (Üskül Engin 2014). Bireycilik düşüncesi, kişiyi bir topluluğun veya cemaatin üyesi olarak tanımlamanın ötesinde, onun nev-i şahsına münhasır bir varlık olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle de sırf insan olduğu için birtakım haklara sahip olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasını da doğal haklar düşüncesi ile destekleyerek insanların devletten önce ve devletin hukukundan üstün birtakım haklara sahip olduğunu ileri sürmüştür.

Aydınlanma Dönemi'nde insan haklarına katkı sunma noktasında ekonomik ve siyasi birtakım etkenler de gündeme gelmiştir. Bahsi geçen dönemde ticaretle uğraşarak belli bir maddi refah düzeyine erişen burjuvazi için toplumsal ve özellikle siyasal düzlemde kendini kabul ettirme ihtiyacı söz konusu idi. Bunu da, kişinin değerini belirleyen şeyin aileden getirdiği soyluluk unvanı yahut toprak zenginliği olmayıp, kişinin kendisinin olduğu tezi ile dile getirmişlerdir. “Birey” kavramı bu anlamda aristokrasi ve feodaliteyle mücadele içinde olan burjuvazi için oldukça kullanışlı bir argüman olmuştur. Burjuvazinin buradaki motivasyonu salt insan hakları olmamakla beraber insan haklarının gelişimine katkı sağladığı da bir gerçektir.

Yukarıda bahsi geçen düşünsel, siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşümlerin sonucunda insan hakları belgeleri ilk filizlerini vermeye başlamıştır. 1628 yılında Birleşik Krallık'ta ilan edilen “*Petition of Rights (Haklar Bildirgesi)*”, 1679 yılında kabul edilen “*Habeas Corpus Act (İhzar Müzekkeresi)*”, 1776 yılında ilan edilen “*Virginia Declaration of Rights (Virginia Haklar Bildirisi)*” bu durumun örnekleridir. Bu düzenlemelerden Virginia Haklar Bildirisi'nde doğal haklar ve güçler ayrılığı vurgusu ön plana çıkmaktadır. Nitekim ilk maddede tüm insanların doğuştan eşit olduğu, vazgeçilemez ve devredilemez birtakım haklara sahip olduğu ifade edilmiştir (Virginia Haklar Bildirisi 1776). Virginia Haklar Bildirisi ile çok yakın bir zamanda (1776) ilan edilen Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi de içerik olarak insan hakları tarihinde önemli bir yere sahiptir. Amerikan kolonilerinin Birleşik Krallık'tan ayrılmasının gerekçelerini belirten bu metinde doğal haklar vurgusu göze çarpmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

1789 yılında, “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”nin ilanı, insan hakları anlamında dünya tarihindeki en önemli gelişmelerden biridir. Millet Meclisi’ni oluşturmak üzere toplanan Fransız halkı temsilcileri, halkın uğradığı felaketlerin ve yönetimdeki yolsuzlukların başlıca nedeninin insan haklarına ilişkin bilgisizlik, kayıtsızlık veya itaatsizlik olduğunu göz önünde bulundurarak, insanın doğal, devredilemez ve kutsal haklarını resmi bir bildiri halinde belirtmiştir (Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 1789).

İnsan haklarında 17 ve 18. yüzyıllarda bu gelişmeler yaşanırken, 19. yüzyıldan itibaren insan hakları, ülkelerin anayasalarına girmeye başlamıştır. İnsan hakları düşüncesi noktasında olumlu birer gelişme olan bu faaliyetleri desteklemek amacıyla 20. yüzyıldan itibaren uluslararası düzeyde de birtakım gelişmelere tanıklık edilmiştir. Küresel çapta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi; bölgesel çapta ise birbirine yakın coğrafya ülkelerinin kabul ettiği sözleşmeler (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi) bunun örnekleridir. İnsan hakları tarihsel süreçte bu gelişim ve değişimi yaşarken, içeriği, amacı, yararlanıcıları ve devletlere yüklediği ödevler açısından birtakım tasniflere tabi tutulmuştur (Tanör 2022).

İnsan Haklarının Sınıflandırılması

İnsan hakları, mahiyeti itibarıyla birbirini tamamlayan ve bölünemez nitelikte olan haklar kümesidir. Bununla birlikte öğretilerde çeşitli sınıflandırmalara (tasniflere) konu edilmiştir. Bu çabalar, insan haklarının bölünmezliğine bir hanel getirmemekle birlikte kendi içinde muhtelif gerekçelere sahiptirler. İnsan haklarının, barındırdığı birtakım özelliklere, ortaya çıkış anına vb. hususlara göre yapılan muhtelif sınıflandırmaları olmakla beraber öğretilerde en çok kabul gören, Jellinek ve Vasak’a ait sınıflandırmalardır.

Jellinek’in İnsan Hakları Sınıflandırması

18 ve 19. yüzyıl Alman hukuki pozitivizminin en önemli temsilcilerinden biri olan Georg Jellinek, insan haklarına ilişkin sınıflandırmasını, “*System der subjektiven öffentlichen Rechte (Sübjektif Kamu Hakları Sistemi)*” eserinde ortaya koymuştur. Jellinek, kişilerin ve devletin insan hakları hususunda sahip oldukları hak, yetki ve sorumluluk temelinde yapmış olduğu sınıflandırmada üçlü bir ayrıma gitmiştir.

Negatif Statü Hakları: Kişinin devlet tarafından aşılamayacak ve dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen hak ve hürriyetleri kapsar. Bu haklar kişiyi devlete ve topluma karşı koruyan haklar olduğu için bu haklara koruyucu haklar da denir. Bireyler, kamu otoriteleri

tarafından özgürlüklerine getirilen kısıtlamalardan korunur. Bu açıdan insan hakları, bireye özel hayatı için özgür bir alan bırakan olumsuz ya da savunmacı haklardır. Teknik ve aynı zamanda cezai gelişmelerin özgürlüğe yönelik artan potansiyel tehditleri göz önüne alındığında, bugün özgürlüğün anlamlı bir şekilde korunması, özgürlüğün pozitif haklar anlamında kullanımının fiili koşullarını değil, aynı zamanda insanların korunmasını da kapsamalıdır (Kirste 2019). Yaşam hakkı, bedensel bütünlüğün her türlü tehdit ve tecavüzdən masuniyeti, mülkiyet hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, her türlü ayrımcılığın önlenmesi bu kapsamdaki haklardandır.

Pozitif Statü Hakları: Bireylere devletten olumlu bir davranış, bir hizmet, bir yardım isteme imkanını tanıyan haklardır. Bu tür haklar, devlete sosyal alanda birtakım ödevler yüklerler. Pozitif statü haklarına, kişiye devletten bir şey istemesi hakkını verdiği için isteme hakları da denmektedir (Kirste 2019). Teknik ve aynı zamanda cezai gelişmelerin özgürlüğe yönelik artan potansiyel tehditleri göz önüne alındığında, negatif statü haklarının, insan haklarını koruma altına alma noktasında yetersiz kaldığı bir gerçektir. Bunun için kamu otoritesinin, bu hakların somutlaştırılması ve hayata geçirilmesi hususunda birtakım olumlu edimlerde bulunma yükümlülüğü bulunmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, devlete yönelik belirli bireysel iddiaları da insan hakları olarak kabul eder. Bunlar, herkes için yeterli yaşam koşullarını sağlamayı amaçlar. Burada, örneğin, sosyal güvenlik hakkından ve diğer ekonomik haklardan bahsedebiliriz. Bu gruptaki haklar, bireyin kendisini koruyamayacağı doğal ve sosyal risklere karşı bireyi korur ve özgürlüğün önkoşulu olarak gerekli olduğu durumlarda kamu hizmetlerinden yararlanma hakkını ona verir. Eğitim hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı ve sözleşme hürriyeti bu kapsamdaki haklardandır.

Aktif Statü Hakları: Negatif ve pozitif statü hakları ile kamu otoriteleri tarafından saygı gösterme, koruma ve gerçekleştirme edimleri yerine getirilmektedir. Ancak bu durum insan haklarının tam manasıyla gerçekleşmesinde eksik kalmaktadır. Nitekim kişilerin kendi hayatlarını etkileyen karar alma mekanizmalarında da yer alması elzemdir. Bu da, bu süreçlerde kişilerin aktif bir pozisyonda, statüde olması anlamına gelmektedir. Aktif statü, bireyin özgürlüğünü, devlet için ve devlet içinde kullandığı durumdur. Aktif statü hakları, kişinin, kamu otoritesinin karar alma süreçlerine katılımını sağlayan haklardır. Bu haklara bu nedenle katılma hakları da denir (Gören 2016). Aktif statü hakları, kişinin yasama ve yürütme erklerinin faaliyetlerine aktif katılımını düzenler. Bu insan hakları grubu, olumsuz haklar gibi kamu otoritesine karşı yönlendirilmemekte, koruma ve hak talep etme gibi kamu otoritesi tarafından da gerçekleştirilmemektedir. Kamu otoritesi içinde ve kamu otoritesi ile birlikte

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

gerçekleşmektedir (Kirste 2019). Seçme ve seçilme hakkı, siyasi parti kurma veya siyasi partiye üye olma hakkı, kamu hizmetine girme hakkı bu hak grubundadır.

Vasak'ın İnsan Hakları Sınıflandırması

Çek hukukçu Karel Vasak tarafından yirminci yüzyılın son çeyreğinde yapılan bu sınıflandırma insan haklarını üç kuşak olarak sınıflandırmaktadır. Vasak'ın bu tasnifinde Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde yer alan “*eşitlik, özgürlük, kardeşlik*” anlayışının etkileri görülmektedir. Vasak'a göre ilk kuşak olan sivil ve siyasi haklar “*liberty (özgürlük)*” prensibi üzerine şekillenirken, ikinci kuşak haklar olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar “*equality (eşitlik)*” ve üçüncü kuşak haklara denk gelen dayanışma hakları ise “*fraternity (kardeşlik)*” üzerine temellendirilmiştir (Algan 2004).

Birinci Kuşak Haklar: Kimi kaynaklarda klâsik ya da geleneksel haklar, kimi kaynaklarda kişi özgürlükleri ve siyasi haklar, kimi kaynaklarda ise bireysel hak ve özgürlükler olarak da adlandırılan birinci kuşak haklar, ilk haklar demeti olarak büyük ölçüde aristokrasi ile burjuva sınıfı arasındaki sınıf çatışmasına dayanmaktadır (Şenses 2022). Bu mücadele sonucunda burjuvazi aristokrasiye üstün gelerek eşitlik düşüncesi temelinde birtakım hakların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Söz konusu bu haklar, büyük fikir akımlarının da etkisiyle dönemin hak bildirilerinde yer alarak hukuk düzeninin yapı taşı haline gelmişlerdir (Gökpınar 2015). Temelinde bireycilik ve eşitlik düşüncesi olan birinci kuşak haklar, esasında bireye siyasi iktidar ve kamu otoriteleri karşısında özerk bir alan sağlama amacındadır. Bu nedenle kişilerin, devletin müdahale edemeyeceği haklara (yaşam hakkı, kişi hürriyeti ve güvenliği, adil yargılanma hakkı gibi) alanına sahip olduğu iddiasındadır.

İkinci Kuşak Haklar: Fransız Devrimi sonunda, burjuvazinin gerek ekonomik gerekse siyasi yönden bütünüyle istekleri karşılanıp hayata geçmiştir. Bu süreç beraberinde birtakım yeni toplumsal eşitsizlikleri de gündeme getirmiştir (Gökpınar 2015). 18. yüzyıl sonlarında özellikle İngiltere'de başlayıp daha sonra Batı Avrupa'da kendini hissettiren Sanayi Devrimi sonucunda dönüşen toplum yapısı, yeni çelişkileri; buna bağlı olarak da yeni haklar mücadelesini başlatmıştır (Kaboğlu 1994). İkinci kuşak haklar, anılan süreç sonunda oluşan işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki sınıf çatışmasına dayanmaktadır. Zira, klasik liberalizmin savunduğu ve birinci kuşak hakların konusunu oluşturan haklar aslında herkesi değil, sosyo-ekonomik olarak daha güçlü olanları koruyor ve bu haklardan küçük bir zümre yararlanabiliyordu (Algan 2007). Birinci kuşak haklar, haklara sahip olma noktasında bir eşitlik

ve hukukî anlamda bir özgürlük alanı sağlamış olmasına rağmen uygulamada istenen neticeye ulaşamamıştır. Bu dönemde devletin, kişilerin haklarına sadece saygı göstermesi yeterli görülmemiştir. Bu hakların hayata geçirilmesi noktasında da devletin olumlu birtakım edimlerde bulunması gerektiği düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Zira mevcut insan hakları anlayışı toplumsal hayatta ciddi bir ekonomik ve sosyal dengesizlik durumuna sebebiyet vermiştir. Tüm bunların neticesinde ekonomik ve sosyal haklar olarak da adlandırılan ikinci kuşak haklar tebarüz etmiştir. Daha organizasyonel ve maddi bir altyapı gerektiren eğitim, sağlık, sosyal güvenlik hakkı gibi haklar, Vasak'ın bu sınıflandırmasında ikinci kuşak hakları oluşturmaktadır.

Üçüncü Kuşak Haklar: İnsanlık tarihindeki her dönem kendine özgü koşullara ve gelişmelere sahne olmuştur. Bu durum doğal olarak kişilerin ve toplumların yaşantısını şekillendirmiştir. İnsan hakları da öznesinin insan olması ve dinamik bir yapı arz etmesi sebebiyle sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Birinci ve ikinci kuşak haklar gibi üçüncü kuşak haklar da dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına binaen gündeme gelen haklardır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, bilimsel teknik ilerlemeler çerçevesinde ortaya çıkan, toplumsal ve uluslararası dengesizlik ve çatışmalar, savaş-barış ikilemi, silah üretim aygıtları ve uluslararası çıkar-sömürü düzeni gibi yeni birtakım sorunlar, üçüncü kuşak hakların doğumunu tetiklemiştir (Kaboğlu 2001). Dayanışma hakları olarak da adlandırılan üçüncü kuşak haklar diğer kuşak haklarına nazaran farklılık arz etmektedir. Zira birinci ve ikinci kuşak haklar kişinin devlet karşısında yahut devlet müdahalesiyle yararlanabileceği hakları ifade ederken, üçüncü kuşak haklar, dünya halkların evrensel boyutta korunması gereken haklarını ifade etmektedir. Bu anlamda uluslararası toplumun, bu hakların gerçekleştirilmesi noktasında, dayanışma içerisinde olması gerekliliğine işaret eden haklardır. Barış hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, gelişme hakkı, siyasal, kültürel ve ekonomik self determinasyon hakkı, insanlığın ortak mirasına katılma ve bunlardan yararlanma hakkı bu kapsamdaki haklardandır.

Dördüncü Kuşak Haklar: Vasak'ın yapmış olduğu bu tasnife ek olarak, son dönemde özellikle teknolojik ve bilimsel gelişmelerin insan onuruna yönelik tehditlerine bir cevap olarak dördüncü kuşak haklar gündeme gelmiştir (Boyar ve Işık 2019). Dördüncü kuşak hakların neler olduğuna ilişkin bazı yazarlarca, farklı olma hakkı, biyoetik haklar, siber uzay hakkı, ayırım yapılmaksızın tüm yurttaşları temsil eden demokratik bir siyasal rejimde yaşama hakkı, su hakkı gibi haklar dile getirilmiştir (Gündüzöz 2015). Bu kuşakta yer alan hakların önemli bir hedefi, gelecek nesilleri korumak, doğmamış nesillerin haklarını vurgulamaktır. Bu bağlamda

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

sürdürülebilir bir ekolojik düzen içerisinde gelecek nesillere sağlıklı bir dünya bırakabilme fikri bu haklarda ön plana çıkmaktadır (Yıldırım ve Aslan 2019). Bu kuşaktaki haklar, çok güncel olması sebebiyle hangi hakların bu grupta olduğu sorusuna net bir cevap verilememektedir. Bunun yanı sıra insan haklarının gelişime ve değişime müsait yapısı da bu sorunun cevaplandırılmasını güçleştirmektedir.

Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları

Özbekistan Anayasası 1992 yılında kabul edilmiş, sonrasında 1993, 2003, 2007, 2008, 2011 ve 2023 yıllarında anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır. Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda insan hakları ikinci kısımda ele alınmıştır. “*Temel İnsan ve Sivil Hakları, Özgürlükler ve Görevler*” başlığı altında beşinci bölümde genel hükümler; altıncı bölümde vatandaşlık; yedinci bölümde kişisel haklar ve özgürlükler; sekizinci bölümde siyasal haklar; dokuzuncu bölümde ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel haklar; onuncu bölümde insan ve sivil hak ve özgürlüklerin garantileri; son olarak on birinci bölümde vatandaşların görevleri düzenlenmiştir (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası 2024).

Genel hükümler başlığı altında 19. maddede Özbekistan Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuk normlarını benimsediği bu kapsamda insan hak ve özgürlüklerini tanıdığı ve garanti ettiği belirtilmiştir. Bu hakların doğuştan kazanıldığı, cinsiyet, ırk, etnik köken, dil, din, sosyal köken, inanç ve sosyal statü fark etmeksizin herkesin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğu, ayrıcalığın ancak sosyal adalet ilkesine uygun olmak şartıyla yasayla verilebileceği hükme bağlanmıştır. 20. maddede vatandaş ve devlet ilişkisinde karşılıklı hak ve görevlerin olduğu, insan hak ve özgürlüklerin devredilemeyeceği, bu hakların mahkeme kararı olmaksızın sınırlandırılmayacağı, devletin ölçülülük ilkesini göz önünde bulunduracağı ve devlet-birey ilişkisinde mevzuattaki her türlü çelişki ve belirsizlikte birey lehine yorum yapılacağı belirtilmiştir. 21. maddede ise insan hak ve özgürlüklerin birey, toplum ve devletin sınırlarına saygı çerçevesinde kullanılabilmesi, insan hak ve özgürlüklerinin anayasal düzen, genel sağlık, genel ahlak, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması, kamu güvenliği, kamu düzeni gerekçeleriyle kanunla ve gerekli ölçüde sınırlandırılabilmesi ifade edilmiştir (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası 2024).

Altıncı bölümde Vatandaşlık başlığı altında bu konuda düzenlemeler yapılmıştır. 22. maddede ülke genelinde tek tip vatandaşlığın tesis edileceği, vatandaşlık edinilme gerekçesine bakılmaksızın herkesin eşit olduğu, Karakalpakistan Cumhuriyeti vatandaşlarının aynı

zamanda Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşı olduğu, vatandaşlığın kazanılması, kaybedilmesi gibi işlemlerin kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. 23. maddede devletin topraklarını ve vatandaşlarını koruyacağı, vatandaşlarının sınır dışı yapılamayacağı ve başka bir devlete teslim edilemeyeceği garanti edilmiştir. Ayrıca uluslararası hukuka saygılı olmak kaydıyla yurtdışındaki Özbekistanlılarla bağların sürdürüleceği ve geliştirileceği ifade edilmiştir. 24. maddede ise ülke içindeki yabancıların da yine uluslararası hukuk normlarına bağlı olarak hak ve özgürlüklerden yararlanabileceği belirtilmiştir (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası 2024).

Kişi Hak ve Özgürlüklerin kaleme alındığı yedinci bölüm oldukça önemlidir. Bu bölümde 25. maddede en önemli insan haklarından yaşam hakkı düzenlenmiş ve bu hakkın devredilemez bir hak olduğu, kanunla korunduğu, bu hakka müdahalenin suç sayılacağı ifade edilmiştir. Bu maddede ayrıca ölüm cezasının yasak olduğu belirtilmiştir. 26. maddede istisnasız bir şekilde insan onuru ve haysiyetinin dokunulmaz olduğu, hiç kimseye karşı işkence dâhil insanlık dışı ve aşağılayıcı bir muamele yapılamayacağı, rızası olmadan kimsenin bilimsel deneylere tabi tutulamayacağı garanti edilmiştir. 27. maddede herkesin kişi özgürlüğü ve dokunulmazlığı hakkı olduğu, yasal gerekçeler dışında kimsenin tutuklanamayacağı, gözaltına alınamayacağı, hapsedilemeyeceği veya bir başka şekilde özgürlüğünün kısıtlanamayacağı vurgulanmıştır. Bütün bunların ancak mahkeme kararı ile mümkün olabileceğinin altı çizilmiştir. Gözaltı süresinin 48 saatten uzun olamayacağı, kişinin anladığı dilde kendisine gözaltı sebebi ve hakları hakkında bilgilendirme yapılacağı hükme bağlanmıştır. 28. maddede masumiyet karinesinden bahsedilerek mahkeme kararı olmaksızın kimsenin suçlu sayılamayacağı belirtilmiştir. Savunma hakkının elzem olduğu, kişinin isterse susma hakkını kullanabileceği, özgürlüğünden alıkonulan kişilerin insani muamele göreceği, suçlunun sabıka kaydının yakınlarına etki etmeyeceği gibi hususlar sıralanmıştır. 29. maddede herkesin hukuki yardım alma hakkının olduğu, hukuka aykırı şekilde elde edilmiş delilin geçersiz kabul edildiği, mahkeme kararına itiraz hakkıyla birlikte af ve ceza indirim talebi hakkının saklı olduğu, suç mağdurlarının haklarının kanunla ve devlet tarafından korunduğu izah edilmiştir. 30. maddede kanunsuz suç yasağı ilkesini anımsatır biçimde hiç kimsenin resmi olarak yayımlanmamış bir yasaya dayanarak mahkûm edilemeyeceği, cezalandırılmayacağı veya herhangi bir hakkından mahrum bırakılmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca hiç kimsenin aynı suçtan yeniden yargılanamayacağı garanti altına alınmıştır. 31. maddede özel hayatının, kişisel ve aile sırlarının dokunulmazlığı, kişi onur ve haysiyetinin korunması güvenceye kavuşturulmuştur. İletişim ağlarındaki bilgilerin gizliliği ve kişisel verilerin korunması gibi hususlar düzenlenmiştir. Ayrıca konut dokunulmazlığının altı çizilmiştir. 32. maddede herkesin ülke içinde dolaşma

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

hakkının bulunduğu, ikamet yerini seçme, kanunda belirtilen haller dışında yurtdışı giriş-çıkış izni gibi haklara sahip olduğu ifade edilmiştir. 33. maddede herkesin düşünce, konuşma ve ifade özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Yine herkesin her türlü bilgiyi arama, elde etme ve yayma hakkına sahip olduğu, bu konuda yalnızca kanuna uygun olarak ve güçlü gerekçelerle müdahale edilebileceği belirtilmiştir. 34. maddede devletin, herkesin haklarına ve meşru çıkarlarına ilişkin belgelere, kararlara ve diğer materyallere erişim izni vereceği taahhüt edilmiştir. 35. maddede ise yine insan hakları açısından çok önemli kabul edilen din ve vicdan özgürlüğünden bahsedilmiş, herkesin herhangi bir dine inanma veya inanmama hakkı olduğu, bu hususta bir dayatmanın yapılamayacağı vurgulanmıştır (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası 2024).

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda siyasi haklar sekizinci bölümde ele alınmıştır. 36. maddede özyönetim, referandum, devlet organlarının demokratik oluşumu, devlet organlarının faaliyetleri üzerinde kamu kontrolü gibi yöntemlerle vatandaşların siyasal alana katılımına imkân tanınmıştır. 37. maddede kamu hizmetlerine erişim eşit vatandaşlık temelinde güvence altına alınmış, 38. maddede miting, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ele alınmıştır. 39. maddede sendika, siyasal parti ve dernek hakkı konu edinilmiş, kitle hareketlerine katılımdan bahsedilmiştir. Bu yapılarda azınlıkta kalan kişilerin haklarının muhafaza edileceği belirtilmiştir. 40. maddede ise bireysel veya toplu şekilde devlet organlarına ve yetkililerine başvuruda, öneride ve şikâyette bulunma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası 2024).

Ekonomik, Sosyal, Kültürel ve Çevresel Haklar dokuzuncu bölümde konu edinilmiştir. 41. maddede mülk sahibi olma ve miras hakkı, banka işlemlerinin gizliliği gibi konular ele alınmıştır. 42. maddede insana yakışır işten, meslek seçme hakkından, elverişli çalışma koşullarından, adil ücret hakkından, asgari ücretin belirlenme usulünden, hamile veya çocuk sahibi kadınların iş hayatından uzak tutulması yasağından bahsedilmiştir. 43. maddede devletin istihdamı sağlama, işsizliği azaltma ve yoksullukla mücadele konusunda tedbirler alacağı, mesleki eğitimi teşvik edeceği belirtilmiştir. 44. maddede zorla çalıştırma ve çocuk işçi yasağı güvence altına alınmış, 45. maddede dinlenme ve boş zaman geçirme hakkı, 46. maddede yaşlılık, sakatlık, işsizlik vb. durumlarda sosyal güvenlik hakkı kaleme alınmıştır. 47. maddede herkesin barınma hakkından bahsedilmiş, mahkeme kararı olmaksızın kimsenin evinden yoksun bırakılamayacağı, kanunun öngördüğü şekilde böyle bir durum gerçekleşirse ilgili kişinin barınma bedeli ve uğradığı zararların tanzim edileceği güvence altına alınmıştır. 48. maddede herkesin sağlık ve nitelikli tıbbi bakım hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. 49.

maddede herkesin uygun bir çevre edinme ve bu çevre hususunda bilgi sahibi olması, devletin çevre hakkını sağlaması ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmesi gibi hususlar sıralanmıştır. 50. maddede eğitim hakkından bahsedilmiş ve devletin sürekli eğitimi geliştireceği, okul öncesi eğitimin teşvik edileceği, genel orta ve temel mesleki eğitimin ücretsiz olacağı, özel eğitimi öğrencilerin sisteme dâhil edileceği, okul öncesi ve genel ortaöğretim eğitiminin devlet denetiminde olacağı gibi hususlar taahhüt edilmiştir. 51. maddede yükseköğretim hakkından bahsedilmiş, yükseköğretim kurumlarının yasalara uygun olarak özgürlük, özyönetim, araştırma ve öğretim özgürlüğü hakkına sahip olacağı güvence altına alınmıştır. 52. maddede öğretmenin toplumun ve devletin gelişmesine, sağlıklı ve uyumlu bir neslin oluşmasına, toplumun manevi ve kültürel değerlerinin muhafaza edilmesine katkı sağlayacağı, yine öğretmenlerin şeref ve haysiyetini, sosyal ve maddi refahını ve mesleki gelişiminin korunacağı ifade edilmiştir. 53. maddede devletin toplumun bilimsel, kültürel ve teknik gelişimini teşvik edeceği belirtilmiştir (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası 2024).

Onuncu bölümde İnsan ve Sivil Hak ve Özgürlüklerin Garantileri ele alınmıştır. 54. maddede insan hak ve özgürlükleri devletin en önemli hedefi olarak tanımlanmıştır. Devletin anayasa ve kanunla ilan edilen insan ve sivil hak ve özgürlükleri koruyacağı taahhüt edilmiştir. 55. maddede herkesin kanunların yasaklamadığı her yola başvurarak hak ve özgürlüklerini koruma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Yine hak ve özgürlüklerin geri kazanılması noktasında hukuki sürecin geçerli olacağı karara bağlanmıştır. İç hukuk süreci tamamlanması halinde uluslararası hukuk yolunun açık olduğu belirtilmiştir. Devlet organları ve görevlilerinin hukuka aykırı karar ve eylemleri neticesinde zarara uğrayanların tazminat hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır. 56. maddede ulusal insan hakları kurumlarının, insan hakları ve özgürlükleri korumaya yönelik adımları destekleyeceği, sivil toplumun geliştirileceği ve insan hakları kültürünün inşa güçlendirileceği, devletin bu konuda ilgili kurumlara destek sağlayacağı gibi hususlar düzenlenmiştir. 57. madde engelli, yaşlı gibi dezavantajlı kişilerin haklarının muhafaza edileceği, nüfusun korunmasız kategorisindeki herkesin hemen her alanda destekleneceği hükme bağlanmıştır. 58. maddede kadın ve erkek eşitliğinin altı çizilmiş, devlet ve toplum yaşamında kadın ve erkeklere eşit hak ve fırsatların tanınacağı ifade edilmiştir (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası 2024).

On birinci bölümde Vatandaşın görevleri sıralanmıştır. Buna göre 59. maddede tüm vatandaşların anayasanın öngördüğü görevleri yerine getireceği, 60. maddede vatandaşların anayasa ve kanunlara uyacağı, başkalarının hak, özgürlük, onur ve haysiyetine saygı duyacağı, 61. maddede vatandaşların Özbekistan halkının tarihi, manevi, kültürel mirasını korumakla

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

yükümlü olacağı, 62. maddede vatandaşların çevreyi koruyacağı, 63. maddede vatandaşların kanunla belirtilen vergi ve harçları ödeyeceği, 64. maddede vatandaşların devletin savunulması amacıyla askerlik veya alternatif hizmetleri yerine getireceği belirtilmiş, bütün bunlar vatandaşların görevleri olarak tanımlanmıştır (Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası 2024).

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda İnsan Hakları: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

Çalışmanın bu bölümünde İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde (İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 1948) tespit ve tarif edilen insan hakları ile Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan insan hakları karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 1. maddesi *“Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler”* şeklindedir. Özbekistan Cumhuriyet Anayasası 19. maddede *“herkes doğuştan insan hak ve özgürlüklerinden yararlanacaktır”* ifadesiyle Evrensel Bildiri'nin işaret ettiği gerçeklik kabul edilmiştir. Evrensel Bildiri'nin 2. maddesinde yer alan *“Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşe, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Bildiride ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir”* hükmü Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 19. maddesinde yer alan *“Özbekistan Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşları eşit hak ve özgürlüklere sahip olacak ve cinsiyet, ırk, milliyet, dil, din, sosyal köken, inanç ve sosyal statü ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşit olacaktır”* ifadesine karşılık gelmektedir. 2. maddenin devamında yer alan *“Bundan başka, bağımsız memleket uyruğu olsun, vesayet altında bulunan, gayri muhtar veya sair bir egemenlik kayıtlamasına tabi ülke uyruğu olsun, bir şahıs hakkında, uyruğu bulunduğu memleket veya ülkenin siyasi, hukuki veya milletlerarası statüsü bakımından hiçbir ayrılık gözetilmeyecektir”* ifadesi ise Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. maddesinde yer alan *“Yabancı vatandaşlar ve vatansız kişilerin Özbekistan Cumhuriyeti topraklarında kaldıkları süre boyunca uluslararası hukuk normlarına uygun olarak hak ve özgürlükleri garanti altına alınır. Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, kanunları ve uluslararası anlaşmalarıyla belirlenen görevleri yerine getirirler”* ifadesi ile benzeşmektedir. Evrensel Bildiri'nin 3. maddesindeki *“Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır”* cümlesi Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 25. maddesinde kaleme alınan şu ifadelere karşılık gelmektedir: *“Yaşam hakkı her insanın devredilemez hakkıdır ve kanunla korunur. İnsan hayatına tecavüz en ağır suç sayılacaktır. Özbekistan Cumhuriyeti'nde ölüm cezası yasaktır.”* Evrensel Bildiri'nin 4.

maddesinde yer alan kölelikle ilgili düzenleme Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda konu edinilmemiştir. Bunun temel sebebi kölelik uygulamasının modern dünyada bir karşılığının olmamasıdır. Bugün kölelik, insanlık hafızasının kötü bir hatıratından ve eski metinlerde yer alan karanlık bir ifadeden başka bir şey değildir.

Evrensel Bildiri'nin 5. maddesinde *“Hiç kimse işkenceye, zalimane, gayriinsani, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz”* ifadesi yer almaktadır. Bu ifade ile Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 26. maddesindeki *“Hiç kimse işkenceye, şiddete veya diğer zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz bırakılamaz”* hükmü birebir örtüşmektedir. Evrensel Bildiri'nin 6. maddesindeki *“Herkes her nerede olursa olsun hukuk kişiliğinin tanınması hakkını haizdir”* cümlesine Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda doğrudan atıf bulunmasa da birçok madde bireyin devlet karşısındaki pozisyonu hukuki güvencelerle tahkim edilmiştir. Evrensel Bildiri'nin 7. maddesindeki *“Kanun önünde herkes eşittir ve farksız olarak kanunun eşit korumasından istifade hakkını haizdir. Herkesin işbu Bildiriye aykırı her türlü ayırt edici muameleye karşı ve böyle bir ayırt edici muamele için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır”* ifadesiyle yapılan eşitlik vurgusu Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda yukarıda da belirtildiği üzere 19. maddede kendisine yer bulmuştur. 19. maddede ayırım olmaksızın herkesin kanun önünde eşit olacağı belirtilmiş, hukuki eşitlik güvencesi sağlanmıştır. Evrensel Bildiri'nin 8. maddesinde yer alan *“Her şahsın kendine anayasa veya kanun ile tanınan ana haklara aykırı muamelelere karşı fiilli netice verecek şekilde milli mahkemelere müracaat hakkı vardır”* ifadesi Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda bu haliyle yer almasa da ilgili anayasada vatandaşa mahkeme yolunun açık olduğunu hatırlatan şu maddeler bulunmaktadır: 29. madde *“Bir suçtan hüküm giymiş olan kişi, kanunda belirlenen usule uygun olarak cezaya yüksek mahkemede itiraz etme, ayrıca af veya ceza indirimi talep etme hakkına sahiptir”* ve 55. madde *“Herkes, hak ve özgürlüklerini kanunların yasaklamadığı her yola başvurarak savunma hakkına sahiptir.”*

Evrensel Bildiri'nin 9. maddesinde kaleme alınmış olan *“Hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, alıkonulamaz veya sürülemez”* cümlesi yargı sürecinde keyfiyet yasağına işaret etmektedir. Bu madde, Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 27. maddesinde konu edinilen tutuklama veya hapsedmenin ancak mahkeme kararı ile olabileceği hükmü ile ortak paydada buluşmaktadır. Evrensel Bildiri'nin 10. maddesinde *“Herkes, haklarının, vecibelerinin veya kendisine karşı cezai mahiyette herhangi bir isnadın tespitinde, tam bir eşitlikle, davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil bir şekilde ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir”* cümleleri ile adil ve bağımsız yargı güvencesinden bahsedilmiştir. Bu durum

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 55. maddesinde “*Herkesin, hak ve özgürlüklerinin geri kazanılması amacıyla, kanunla belirlenen süreler içinde, davasının yetkili, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından incelenmesi hakkı güvence altına alınacaktır*” şeklinde vücut bulmuştur.

Evrensel Bildiri'nin 11. maddesinde masumiyet karinesinden ve suçun kanuniliğinden bahsedilmiştir. İlgili maddede “*Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine gerekli bütün tertibatın sağlanmış bulunduğu açık bir yargılama ile kanunen suçlu olduğu tespit edilmedikçe masum sayılır. Hiç kimse işlendikleri sırada milli veya milletlerarası hukuka göre suç teşkil etmeyen fiillerden veya ihmallerden ötürü mahkûm edilemez. Bunun gibi, suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha şiddetli bir ceza verilemez*” ifadesi yer almaktadır. Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda bu husus 28. maddede “*Bir suç işlemekle itham edilen herkes, kanunun öngördüğü ve yasal olarak yürürlüğe girmiş bir mahkeme kararıyla belirlenen usule uygun olarak kamuya açık bir yargılamayla suçluluğu sabit oluncaya kadar masum sayılır*” ve 30. maddede “*Hiç kimse resmi olarak yayımlanmamış bir yasaya dayanarak mahkûm edilemez, cezalandırılmaz, mülkiyetinden veya herhangi bir hakkından yoksun bırakılamaz*” şeklinde düzenlenmiştir. Evrensel Bildiri'nin 12. maddesinde “*Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz. Herkesin bu karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır*” ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 31. maddesindeki “*Herkes, özel hayatın, kişisel ve aile sırlarının dokunulmazlığı, onur ve haysiyetinin korunması hakkına sahiptir. Herkes yazışmaların, telefon konuşmalarının, posta, elektronik ve diğer iletişimlerin gizliliği hakkına sahip olacaktır*” cümleleriyle örtüşmektedir.

Evrensel Bildiri'nin 13. maddesinde seyahat hakkından bahsedilmektedir. Bu madde “*Herkes herhangi bir devletin sınırları dâhilinde serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkına haizdir. Herkes, kendi memleketi de dâhil, herhangi bir memleketi terk etmek ve memleketine dönmek hakkına haizdir*” şeklindedir. Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 32. maddesindeki “*Özbekistan Cumhuriyeti toprakları içerisinde hukuka uygun olarak bulunan herkes, kanunla belirlenen kısıtlamalar hariç olmak üzere, ülkede dolaşım özgürlüğü, ikamet yeri ve ikamet yerini seçme hakkına sahiptir. Kanunda belirtilen haller dışında herkes Özbekistan'ı terk etme hakkına sahiptir. Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşı hiçbir engele maruz kalmadan Özbekistan'a dönme hakkına sahiptir*” ifadeleri aynı anlayışı yansıtmaktadır. Evrensel

Bildiri'nin 14. maddesinde düzenlenen mültecilik hakkına Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda değinilmemiştir. Benzer şekilde 15. maddede düzenlenen uyruklu hak ve 16. maddede ele alınan evlilik ve aile hakkı Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda konu edinilmemiştir.

Evrensel Bildiri'nin 17. maddesinde *“Her şahıs tek başına veya başkalarıyla birlikte mal ve mülk sahibi olmak hakkını haizdir. Hiç kimse keyfi olarak mal ve mülkünden mahrum edilemez.”* ifadeleri ile mülkiyet hakkından bahsedilmektedir. Bu konu Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 41. maddesinde *“Herkes mülk sahibi olma hakkına sahip olacaktır”* şeklinde yer almıştır. Evrensel Bildiri'nin 18. maddesi din ve vicdan hürriyetinden bahsetmekte ve şu şekilde bir değerlendirme yapmaktadır: *“Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyeti, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini içerir”*. Bu konu Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 35. maddesinde *“Herkesin vicdan özgürlüğü güvence altına alınacaktır. Herkes herhangi bir dine inanma veya inanmama hakkına sahip olacaktır. Dinin herhangi bir şekilde dayatılmasına izin verilemez”* şeklinde izah edilmiştir. Benzer şekilde Evrensel Bildiri'nin 19. maddesindeki *“Her ferdin fikir ve fikirlerini açıklamak hürriyetine hakkı vardır. Bu hak fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, memleket sınırları mevzu bahis olmaksızın malumat ve fikirleri her vasıta ile aramak, elde etmek veya yaymak hakkını içerir”* ifadeleri fikir ve düşünce özgürlüğüne işaret etmektedir. Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 33. maddesinde *“Herkesin düşünce, konuşma ve kanaat özgürlüğü güvence altına alınacaktır. Herkes her türlü bilgiyi arama, elde etme ve yayma hakkına sahiptir”* hükmü ile bu gerçekliğin altı çizilmiştir. Evrensel Bildirinin 20. maddesinde *“Her şahıs saldırsız toplanma ve dernek kurma ve derneğe katılma serbestisine maliktir. Hiç kimse bir derneğe mensup olmaya zorlanamaz”* cümleleriyle düzenlenen örgütlenme ve dernekleşme hakkı, Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 39. maddesinde şu şekilde tanzim edilmiştir *“Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşları sendika, siyasi parti ve diğer kamu derneklerini kurma ve kitle hareketlerine katılma hakkına sahiptir.”*

Evrensel Bildiri'nin 21. maddesinde *“Her şahıs, doğrudan doğruya veya serbestçe seçilmiş temsilciler vasıtasıyla, memleketin kamu işleri yönetimine katılmak hakkını haizdir. Her şahıs memleketin kamu hizmetlerine eşitlikle girme hakkını haizdir. Halkın iradesi kamu otoritesinin esasıdır; bu irade, gizli şekilde veya serbestliği sağlayacak muadil bir usul ile cereyan edecek, genel ve eşit oy verme yoluyla yapılacak olan devri ve dürüst seçimlerle ifade edilir”* cümleleri yer almaktadır. Katılma hakkı ve kamu hizmetlerinden yararlanma hakkı

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

anlamına gelen bu ifadeler, Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 36. maddesinde “*Özbekistan Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşları, hem doğrudan hem de temsil yoluyla kamu ve devlet işlerinin yönetimine ve idaresine katılma hakkına sahiptir*” ve 37. maddesinde “*Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşları kamu hizmetine erişimde eşit haklara sahiptir*” ifadeleri ile tanınmıştır. Evrensel Beyannamenin 22. maddesi “*Her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibarıyla, sosyal güvenliğe hakkı vardır; haysiyeti için ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zaruri olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların milli gayret ve milletlerarası işbirliği yoluyla ve her devletin teşkilatı ve kaynaklarıyla mütenasip olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır*” şeklindedir. Burada sosyal güvenlik, sosyo-ekonomik ve kültürel haklardan bahsedilmektedir. Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 46. maddesinde sosyal güvenlik hakkı, 57. maddesinde sosyo-ekonomik ve kültürel haklar konu edinilmektedir.

Evrensel Bildiri'nin 23. maddesinde çalışma hayatından ve haklarından bahsedilmekte ve şu ifadeler yer almaktadır: “*Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır. Herkesin, hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır. Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır. Herkesin menfaatlerinin korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır*”. Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 42. maddesinde yer alan “*Herkes insana yakıştırır iş, meslek ve mesleğini serbestçe seçme, güvenlik ve hijyen gereklerini karşılayan elverişli çalışma koşulları, hiçbir ayırım gözetilmeksizin ve belirlenen asgari ücretin altında olmamak üzere adil iş ücreti alma hakkına sahiptir*” ifadeleri Evrensel Bildiri'nin ilgili maddesi ile aynı noktada buluşulmuştur. Ayrıca sendika hakkı Anayasa'nın 39. maddesinde ele alınmıştır. Evrensel Bildiri'nin 24. maddesi “*Her şahsın dinlenmeye, eğlenmeye, bilhassa çalışma müddetinin makul surette sınırlandırılmasına ve muayyen devrelerde ücretli tatillere hakkı vardır*” şeklinde dinlenme ve tatil hakkından bahsetmektedir. Bu hak Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 45. maddesinde şu şekilde kaleme alınmıştır: “*Herkesin dinlenme ve boş zaman geçirme hakkı vardır. Kiralık olarak çalışan vatandaşlar, çalışma saatlerinin uzunluğunu, izin günlerini ve çalışılmayan tatil günlerini, yıllık ücretli izinleri belirleyerek dinlenme ve boş zaman hakkına sahiptir.*”

Evrensel Bildiri'nin 25. maddesi “*Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim*

imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır. Ana ve çocuk özel ihtimam ve yardım görmek hakkını haizdir. Bütün çocuklar, evlilik içinde veya dışında doğsunlar, aynı sosyal korunmadan faydalanırlar” şeklindedir. Özbekistan Cumhuriyet Anayasası’nda bu maddeye doğrudan atıf olmasa da Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Haklar başlığı altındaki kimi maddeler dezavantajlı kesimlerin desteklenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Evrensel Bildiri’nin 26. maddesinde eğitim hakkı düzenlenmekte ve şu ifadeler yer verilmektedir: *“Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yükseköğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır. Öğretim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla ana hürriyetlerine saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır. Öğretim bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir. Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmek hakkını öncelikle haizdirler”*. Özbekistan Cumhuriyet Anayasası’nın 50. maddesinde yer alan *“Herkes eğitime hakkına sahip olacaktır. Devlet, sürekli bir eğitim sisteminin, çeşitli tür ve biçimlerinin, devlet ve devlet dışı eğitim kuruluşlarının geliştirilmesini sağlar. Devlet, okul öncesi eğitim ve öğretimin geliştirilmesi için gerekli koşulları yaratır. Devlet genel orta ve temel mesleki eğitimi ücretsiz garanti eder. Genel ortaöğretim zorunlu olacaktır. Okul öncesi eğitim ve yetiştirme ile genel ortaöğretim devletin denetimi altında olacaktır. Özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların eğitim kurumlarında kaynaştırma eğitimi ve yetiştirilmesi sağlanacaktır”* şeklindeki ifadelerle Evrensel Bildiri’nin işaret ettiği eğitim hakkı düzenlenmiştir. Yine 51. maddede ifade edilen yükseköğretim hakkı da aynı kapsamda değerlendirilmiştir.

Evrensel Bildiri’nin 27. maddesinde *“Herkes, topluluğun kültürel faaliyetine serbestçe katılmak, güzel sanatları tatmak, ilim sahasındaki ilerleyişe iştirak etmek ve bundan faydalanmak hakkını haizdir. Herkesin yarattığı, her türlü bilim, edebiyat veya sanat eserlerinden mütevellit manevi ve maddi menfaatlerin korunmasına hakkı vardır”* cümleleri bulunmaktadır. Bu ifadeler Özbekistan Cumhuriyet Anayasası’nın 53. maddesinde yer alan *“Herkes bilimsel araştırma, mühendislik çalışmaları ve sanatsal yaratıcılık özgürlüğü ile kültürel avantajlardan yararlanma hakkı garanti edilecektir. Fikri mülkiyet kanunla korunacaktır. Devlet toplumun kültürel, bilimsel ve teknik gelişimini teşvik eder”* ifadeleri ile örtüşmektedir. Evrensel Bildiri’nin 28. maddesinde *“Herkesin, işbu Beyannamede derpiş edilen hak ve hürriyetlerin tam tatbikini sağlayacak bir sosyal ve milletlerarası nizama hakkı vardır”* ifadesi yer almaktadır. Bu hüküm, Özbekistan Cumhuriyet Anayasası’nın 54.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

maddesindeki “İnsan hak ve özgürlüklerinin sağlanması Devletin en önemli hedefidir. Devlet, Anayasa ve kanunlarla ilan edilen insan ve sivil hak ve özgürlükleri korur” ve 55. maddesindeki “Herkes, Özbekistan Cumhuriyeti mevzuatı ve uluslararası anlaşmaları uyarınca, mevcut tüm iç hukuk yollarının tüketilmesi halinde, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik uluslararası kuruluşlara başvurma hakkına sahiptir” ifadeleri ile aynı anlamı ihtiva etmektedir.

Evrensel Bildiri'nin 29. maddesi “Her şahsın, şahsiyetinin serbest ve tam gelişmesi ancak bir topluluk içinde mümkündür ve şahsın bu topluluğa karşı görevleri vardır. Herkes, haklarının ve hürriyetlerinin kullanılmasında, sadece, başkalarının haklarının ve hürriyetlerinin gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi amacıyla ve ancak demokratik bir cemiyette ahlâkın, kamu düzeninin ve genel refahın haklı icaplarını yerine getirmek maksadıyla kanunla belirlenmiş sınırlamalara tabi tutulabilir. Bu hak ve hürriyetler hiçbir veçhile Birleşmiş Milletlerin amaç ve prensiplerine aykırı olarak kullanılamaz” şeklindedir. Bu maddede, bireyin haklarını kullanma noktasında toplumsal sorumluluğu olduğu, hakların kısıtlanmasının ancak kanunla yapılabileceği ve bu düzenlemenin uluslararası hukuka aykırılık teşkil edemeyeceği hükme bağlanmıştır. Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nın 60. maddesinde “Vatandaşlar Anayasa ve kanunlara uymak ve başkalarının haklarına, özgürlüklerine, onur ve haysiyetlerine saygı göstermekle yükümlüdür” ifadeleriyle vatandaşlık görevinden bahsedilmiştir. Yine Anayasa'nın birçok maddesinde insan haklarının kullanılması veya sınırlandırılması hususunda kanun referans gösterilmiştir. Zaman zaman uluslararası hukuk normlarına atıf yapılmıştır. Evrensel Bildiri'nin 30. maddesinde yer alan “İşbu Beyannamenin hiçbir hükmü, herhangi bir devlete, zümreye ya da ferde, bu Beynamede ilan olunan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyete girişme ya da eylemde bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz” hükmü genel bir değerlendirme ve uyarı niteliği taşımaktadır. Doğal olarak Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda bu madde ile ilgili bir düzenleme yer almamaktadır.

SONUÇ

Kişilerin maddi ve manevi gelişiminde temel bir öneme sahip olan insan hakları tarihsel süreçte ve güncel dönemde pek çok tartışmaya konu olmuştur ve olmaktadır. Tarihsel süreçte insan haklarına dair Antik Yunan'da başlayan sorgulama, ilerleyen dönemlerde özellikle liberal düşünürler tarafından sürdürülmüş ve bu düşünsel faaliyetler insan hakları kavramının değer

kazanmasına vesile olmuştur. Nitekim bu girişimlerin ve toplumsal gelişmelerin neticesinde kabul edilen Magna Carta (1215), Haklar Bildirgesi (1628), Virginia Haklar Bildirgesi (1776), Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (1789) gibi metinler insan haklarını yüceltmıştır.

İnsan hakları düşüncesinde ve uygulamasında kaydedilen bu gelişmeler, insan haklarının, kişilerin onurunu korumayı amaçlayan ve sırf insan olmaları sebebiyle sahip oldukları haklar olduğu anlayışını pekiştirmiştir. Zira gelinen noktada, insan haklarına ilişkin, *insanın sırf insan olduğu için sahip olduğu haklar* şeklinde genel bir tanım söz konusudur.

İnsan hakları özü itibariyle devredilemez, vazgeçilemez, genel, evrensel, bireysel niteliktedir. İnsan haklarının bu nitelikleri en sarıh ifadesini 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından ilan edilen bu Bildiri ile insan haklarına evrensel mahiyette standart bir referans sağlanmıştır. Bu gelişme insan haklarının tanınması ve korunması anlamında önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte insan haklarının korunması ve geliştirilmesi öncelikli olarak devletlerin sorumluluğunda olan bir meseledir.

İnsan haklarının tanınması, korunması ve tesis edilmesi devletlerin birincil görevleri arasındadır. Bu görevin iki veçhesi bulunmaktadır. Birincisi devletin insan için ve dolayısıyla onun haklarının tesisini için var olmasıdır. İkincisi ise bu görevin yerine getirilmesinin devletlere meşruiyet kazandırmasıdır. Bu nedenle hemen her anayasada insan haklarına yer verilmektedir. Bir toplum sözleşmesi olarak anayasaların insan haklarını düzenlemesi demokrasilerin gelişmesine de katkı sunmaktadır. İnsan haklarının anayasal güvenceye kavuşturulması siyasal iktidarlara sorumluluk yüklemekte ve bu durum aynı zamanda vatandaş açısından bir güvence oluşturmaktadır.

İnsan haklarının tanınması ve korunması, hem kişiler hem de devletler için önem arz eden bir husustur. İnsan onuru ve devlet kurumunun meşruiyet gereksinimi bunun en temel nedenleridir. Bu sebeple, çalışmanın konusunu oluşturan Özbekistan Cumhuriyet Anayasası ve modern demokratik cumhuriyetlerin anayasalarında insan haklarına önemli bir yer verildiği görülmektedir.

Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda insan hakları konusunun incelendiği çalışmada ilgili anayasa ile İnsan Hakları Evrensel Bildirisi karşılaştırmalı şekilde tahlil edilmiştir. Evrensel Bildiri'de yer alan özgürlük, eşitlik, yaşam hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, işkence yasağı, mülkiyet hakkı, seyahat hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, siyasal katılım hakkı gibi önemli birçok insan hakkının Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda da yer

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu hakların, hayatta ne derece karşılık bulduğu bir başka ifadeyle yazılanlarla yaşananların ne oranda örtüştüğü ayrı bir çalışmanın tartışma sorusu olarak ortaya konulmakta ve dolayısıyla literatüre katkı noktasında değerlendirilmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Human rights are one of the most discussed issues today. Human rights are defined as the rights that people have just because they are human. In essence, human rights are inalienable, indispensable, general, universal and individual. Recognizing, protecting and representing human rights are among the primary duties of states. It is aimed to improve human rights both at national and international levels. Human rights give legitimacy to states. Therefore, human rights are included in constitutions. As a social contract, constitutions regulate human rights. Constitutional guarantee of human rights imposes responsibility on political powers. At the same time, it creates an assurance for the citizen.

Human rights, which aim to enable people to live a life worthy of human dignity, have always been the subject of various discussions. Firstly, human rights, whose existence was questioned, gained visibility in the works of Ancient Greek thinkers and schools. The emphasis of these thinkers on the fact that people are inherently free and equal is the first manifestation of the existence of human rights. These ideas have made significant contributions to human rights. However, the acceptance of human rights and what they are became possible after a long process. The first institutional regulations regarding human rights became visible at the beginning of the 13th century with Magna Carta (1215). But these regulations are far from today's understanding of human rights.

It can be said that the main development and progress regarding human rights started with the Enlightenment Philosophy. The emphasis on the value of the individual and individualism in this period was a turning point in human rights. In the same period, there was an expansion in the scope of human rights and rights such as freedom of expression, the right to a fair trial and the right to property were regulated in the human rights documents of the period (French Declaration of Human and Citizen Rights, Virginia Declaration of Rights). However, changing human needs and the dynamic structure of human rights have led to an expansion in the scope of human rights. These rights that have started to come to the fore are mainly economic, social and political rights. These new rights are expressed as second and third

generation rights in various classifications; positive and active status rights in various classifications.

As a result of these developments regarding the existence of human rights and what they are, the issue that was discussed how to guarantee these rights. Because, in addition to regulating a right in certain texts, it is also essential to have certain mechanisms that protect them. At this point, the first responsible authority for the protection of human rights is the states. The state firstly fulfills this responsibility by regulating these rights in constitutional texts. Since it is the most fundamental law regulating state organization, the regulation of human rights in constitutions is an important guarantee. However, recent developments have shown that protecting human rights only at the national level cannot provide the necessary assurance. For this reason, it has become necessary to protect human rights at the international level. As a result of all these developments, human rights have been implemented to be protected by conventions accepted by international organizations. The first result of these efforts on a global scale was the Universal Declaration of Human Rights adopted by the United Nations. The Constitution of the Republic of Uzbekistan, which is the subject of this study, is one of the manifestations of these efforts at the national level.

Human rights are discussed in the second part of the Constitution of the Republic of Uzbekistan. It is organized under the title “Fundamental Human and Civil Rights, Freedoms and Duties”. In the fifth chapter, general provisions are written. In the sixth chapter, citizenship is regulated. In the seventh section, personal rights and freedoms are listed. In the eighth chapter, political rights are stated. In the ninth chapter, economic, social, cultural and environmental rights are expressed. In the tenth chapter, guarantees of human rights and freedoms are emphasized. Finally, in the eleventh chapter, the duties of citizens are regulated. Many regulations regarding human rights have been made in the relevant sections of the Constitution. For example, in article 19, gender, race, ethnicity, etc. it has been stated that everyone is equal regardless of the situation. Article 20 states that human rights cannot be transferred. The right to life is regulated in article 25 and the prohibition of torture is mentioned in article 26. The presumption of innocence is discussed in article 28, the legality of the crime in article 30, and freedom of thought and expression in article 33. The right to union is regulated in article 39, the right to health is regulated in article 48 and the right to education is regulated in article 50. It has been stated that the state of Uzbekistan and international law are the guarantors regarding human rights. In addition, the duties of citizens are also evaluated in this context. The Universal Declaration of Human Rights and the Constitution of the Republic of

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

Uzbekistan were compared on human rights. Rights such as equality, right to life, prohibition of torture, legality of crime, right to property, presumption of innocence, freedom of religion and conscience and freedom of expression are regulated in both texts. Again, rights such as privacy of private life, freedom of travel, right to organize and union, right to health, right to education are among the common points of the two texts. The right to slavery, the right to refugee status, the right to nationality, the right to marriage and family, which are included in the Universal Declaration, are not regulated in the Constitution of the Republic of Uzbekistan. When a general evaluation is made, it is concluded that the Constitution of the Republic of Uzbekistan meets the human rights listed in the Universal Declaration of Human Rights to a very large extent. From this perspective, it can be claimed that the state of Uzbekistan has human rights regulations at universal standards on constitutional grounds.

KAYNAKÇA

- Algan, B. (2004). Rethinking Third Generation Human Rights, *Ankara Law Review*, 1(1), 121-155. Doi: [10.1501/Lawrev_0000000009](https://doi.org/10.1501/Lawrev_0000000009)
- Algan, B. (2007). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Boyar, O., Işık, S. (2019). Dördüncü Kuşak Haklar ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 602-623. Doi: <https://doi.org/10.33433/maruhad.667577>
- Cevizci, A. (2016). *İlkçağ Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Demir, Ö., Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.
- Erdoğan, M. (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789). <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/144.pdf> (Erişim: 25.03.2024).
- Gökberk, M. (2019). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gökpınar, M. (2015). Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 120, 12-72.
- Gören, Z. (2016). Aktif Statü Hakları, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(3), 3303-3322.
- Gündüzöz, İ. (2015). Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye’de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım, *İnsan Hakları Yıllığı*, 33, 19-33.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (1948). <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/> (Erişim: 20.03.2024).
- Kaboğlu, İ. (1994). Hak ve Özgürlükler Alanındaki Gelişmelerin Anayasa’ya Yansıtılması Sorunu, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 11, 237-252.
- Kaboğlu, İ. (2001). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, *Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı Kitabı*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Kapani, M. (2023). *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kirste, S. (2019). *The Formal And Substantive Core Of Human Rights*. <https://www.humanitiesandrights.com/journal/index.php/har/article/view/10/2> (Erişim: 25.03.2024).
- Kuçuradi, İ. (2022). *İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). İnsan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22. Cilt. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/22/C22007403.pdf> (Erişim: 22.03.2024).
- Marks, P. S. (2016). *Human Rights: A Brief Introduction*, Harvard University.
- Oxford Learner’s Dictionaries (t.y). https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/right_1?q=right (Erişim: 22.03.2024).
- Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası (2024). <https://constitution.uz/en/clause/index#section7> (Erişim: 18.03.2024).

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi Perspektifinden Özbekistan Cumhuriyet Anayasası'nda İnsan Hakları Tasavvuru

- Şenses, F. (2022). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları
- T.C. Adalet Bakanlığı. (2021). *Action Plan On Human Rights: Free Individual, Strong Society; More Democratic Turkey*.
- Tanör, B. (1994). *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul: BDS Yayınları
- Tanör, B. (2022). *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, Ankara: On İki Levha Yayıncılık
- Torun, Y. (2007). İnsan Hakları, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 415-424.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (t.y). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 22.03.2024).
- Uygun, O. (2011). İnsan Hakları Kuramı, *Kamu Hukuku İncelemeleri*, O. Uygun (Der.), Ankara: On İki Levha Yayınları.
- Üskül, E. Ö. (2014). Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(1), 201-218.
- Virginia Haklar Bildirisi. (1776). <http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/virginia-insan-haklari-bildirisi-1776.html> (Erişim: 22.03.2024).
- Yeşilçayır, C. (2019). *İnsan Hakları Felsefesi*, İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Yıldırım, B., Aslan, H. (2019). İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet: Ortak Bir Kader Mümkün Mü? Nasıl Bir İlişki, Ne Çeşit Bir Etkileşim?, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 30(2), 643-664. Doi: <https://doi.org/10.33417/tsh.572229>

Makale Bilgisi/Article Information

Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	Ethical Statement:	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	Conflict of Interest:	The authors declare that declare no conflict of interest.
Yazar Katkı Beyanı:	Birinci yazarın makaleye katkısı %50, ikinci yazarın makaleye katkısı %50'dir.	Author Contribution Declaration:	The contribution of the first author to the article is 50% and the contribution of the second author to the article is 50%.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.

